तेति श्लाघया भुजङ्गजनसमक्षङ्ख्यापयत्यसावपि ग्राह्य इति तेनैवोक्तम् ।"दर्पाद्वा यदि वा मोहात् श्लाघया वा स्वयं वदेत् । पूर्व्वं मयेयम्भुक्तेति तच्च संग्रहणं स्मृतम्"

उत्तमा स्त्री उत्कृष्टसौन्दर्य्यान्वितायाम् स्त्रियाम् अमरः ।

उत्तमाङ्ग न० कर्म्म० । मस्तके । "बभौ पतद्गङ्ग इवोत्तमाङ्गे" कुमा० । "कश्चिद् द्विषत्खड्गहृतोत्तमाङ्गः" रघुः । "पृष्ठतस्तु शरीरस्य नोत्तमाङ्गे कथञ्चन" मनुः । मस्तकस्य अङ्गेषूत्तमत्वं चक्षुरादीन्द्रियाधारत्वात् प्राणवायुसञ्चारस्थानत्वात् सर्व्वेषामङ्गानामुपरिवर्त्तमानत्वाच्च । अतएव "गर्भस्य हि सम्भवतः प्रथमं शिरः सम्भवतीत्याह शौनकः शिरोमूलत्वाद्देहेन्द्रियाणाम्" सुश्रु० शौनकीयमते इन्द्रियमूलत्वमस्योक्तम् "तच्च शरीरम् षडङ्गं शाखाश्चतस्रो मध्यं पञ्चमं षष्ठं शिर" इति सुश्रु० षड़ङ्गविभागे हस्तपादानां चतुर्णां शाखात्वेन मध्यमस्य मध्यत्वेन उपवर्ण्य सर्व्वशेषे शिरसः कथनं पूर्व्वोक्तहेतोः प्राधान्यात्तस्येति बोध्यम् । प्रत्यङ्गविभागेऽपि "मस्तकोदरेत्यादिना सुश्रु० मस्तकस्य प्रथमनिर्देशः प्राधान्यादेव लोकेऽपि मस्तकच्छेदनेऽवशिष्टाङ्गैः न प्रत्यभिज्ञा छिन्नमस्तकमात्रेण तु प्रत्यभिज्ञा इत्यतो मस्तकस्य प्रत्यभिज्ञासाधनत्वादपि उत्तमत्वम्" कथमन्यथा देवदत्तादिदेहस्य हस्तादिषु च अङ्गेषु मध्ये हस्तादिना न प्रत्यभिज्ञा इत्यतः मस्तकस्य उत्कृष्टत्वम् । हस्तादिच्छेदनेऽपि जीवनसम्भवात् मस्तकस्य छेदने तदभावादपि मस्तकस्य प्राधान्यमित्यपि मन्तव्यम् ।

उत्तमाम्भस् न० सांख्यशास्त्रप्रसिद्धे नवविधतुष्टिमध्ये तुष्टिभेदे "नापहत्य भूतानि विषयोपभोगः सम्भवतीति हिंसादोषदर्शनात् विषयोपरमे या तुष्टिः सा पञ्चमी उत्तमाम्भ उच्यते" सा०कौ० । अस्यास्तुष्टेः अम्भसोऽङ्कुरं प्रतीव विवेकख्यातिं प्रति हेतुत्वात्तथात्वम् ।

उत्तमाय्य त्रि० उत्तमं क्रियते उत्तम–णिच्–कर्म्मणि वा० आय्य नि० णिलोपः । उत्तमीकृते । "उतेदमुत्तमाय्यम्" ऋ० ९,२२,६, "उत्तमाय्यमुत्तमीकृतम्" भा० ।

उत्तमारणी स्त्री उत्तममृच्छति ऋ–अनि ङीप् । इन्दीवर्य्याम्

उत्तमौजस् त्रि० उत्तममोजो यस्य । १उत्कृष्टतेजस्के दशमन्वन्तराधिपमनोः २पुत्रभेदे पु० हरिवं० "दशमे त्वथ पर्य्याय" इत्युपक्रम्य "मनोः सुतोत्तमौजाश्च दुर्गिः खञ्जश्च वीर्य्यवान् । शतानीको निरामित्रो वृषसेनो जयद्रथः । भूरिद्युम्नः सुवर्च्चाश्च दश त्वेते मनोः सुताः" ७अ० । सुतौत्तमौजा इत्यत्र सन्धिरार्षः । द्वापरयुगीये ३युधामन्युभ्रातरि नृपे पु० । "नेह पश्यामि विबुधा ! राधेयममितौजसम् । भ्रातरौ च महात्मानौ युधामन्यूत्तमौजसौ" भा० स्वर्गा० २अ० । "युधामन्युश्च विक्रान्त उत्तमौजाश्च वीर्य्यवान्" गीता "उत्तमौजाश्च शल्यश्च कौरवाः कैकयास्तथा" हरिवं० ९२ अ० । "उत्तमौजास्तथा शाल्वः कैरलेयश्च कौशिकः" हरिवं० ९९अ० ।

उत्तम्भ पु० उद्+स्तन्भ–घञ् । १प्रवृत्तिरोधिकायामनिष्टसाधनतोनिवृत्तौ । (थामा) २अवलम्बे च ।

उत्तम्भन न० उ+स्तम्भ–ल्युट् । १अवलम्बने । करणे ल्युट् २तत्साधने । "वरुणस्योत्तम्भनमसि" यजु० १४, ३३ । "समीपेऽन उपस्थाप्योत्तम्भनेन स्तम्भ्नाति" कात्या० ७, ९,२३ ।

उत्तर न० उत्तीर्य्यते प्रकृताभियोगोऽनेन उद्+तॄ–अप्, उद्–तरप् वा । राजसमीपे वादिकृताभियोगापनोदके उत्तराख्ये १व्यवहाराङ्गे द्वितीयपादे "प्रश्नश्चोद्यधिया पृच्छा तस्य खण्डनमुत्तरमित्युक्ते" २दोषभञ्जनवाक्ये । ३जिज्ञासितविषयावेदके वाक्ये । ४उदीच्यां दिशि स्त्री । अनन्तरे ५देशे, ६काले च पु० । ७अनन्तरोत्तरदिग्देशकालवृत्तौ त्रि० अश्विन्यादिषु १२,२१,२६ः संख्यकेषु धनक्षत्रेषु न० स्त्री । "उत्तरात्रययाम्यरोहिणीरौद्रसार्पपितृभेषु चाग्निभे" "रेवत्युत्तररोहिणी मृगशिरो मूलानुराधा मघा" "त्रीण्युत्तराणि स्वभूः" ज्यो०त० । तत्र वादे उत्तरतदाभासादिलक्षणादि मिता० दर्शितं यथा । "श्रुतार्थस्योत्तरं लेख्यं पूर्व्वावेदकसन्निधौ" या० । "श्रुतोभाषार्थोयेन प्रत्यर्थिनाऽसौ श्रुतार्थस्तस्योत्तरं पूर्व्वपक्षादुत्तरत्र भवतीति उत्तरं लेख्यं लेखनीयम् । पूर्व्वावेदकस्यार्थिनः समीपे उत्तरञ्च यत्पूर्व्वोक्तस्य निराकरणन्तदुच्यते । यथाह । "पक्षस्य व्यापकं सारमसन्दिग्धमनाकुलम् । अव्याख्यागम्यमित्येतदुत्तरन्तद्विदोविदुरिति" । पक्षस्य व्यापकन्निराकरणसमर्थम् सारं न्याय्यं न्यायादनपेतम्, असन्दिग्धं सन्देहरहितम्, अनाकुलं पूर्व्वापराविरुद्धम्, अव्याख्यागम्यं अप्रसिद्धपदयोगेन दुःश्लिष्टविभक्तिसमासाध्याहाराभिधानेन वा अन्यदेशभाषाभिधानेन वा यद्व्याख्येयार्थन्न भवति तत्सदुत्तरम् । तच्चतुर्व्विधम् । सम्प्रतिपत्तिर्मिथ्या प्रत्यवस्कन्दनं पूर्व्वन्यायश्चेति । यथाह